

WIM HOOGENDOORN

Sterkenburgerlaan 36, 3941 BD Doorn, 0343-515240  
walliehb@wxs.nl, www.aardkundigewaarden.nl

# KOMT DAT ZIEN: ZWERFSTENENMONUMENTEN IN NEDERLAND (DEEL 1)

Als je 10 jaar bezig bent met tal van activiteiten rond het oprichten van het zwerfsteneneiland Maarn tot monument, raak je aardig op de hoogte van vele leuke en vervelende dingen die samenhangen met het maken, beheren en promoten van zo'n monument. Met het uitbrengen van het boek 'Zwerfsteneneiland Maarn en andere aardkundige monumenten' is een belangrijke fase van de archiveringsactiviteiten van de stichting Vrienden van het Zwerfsteneneiland afgerond. Het komende jaar zal een groot gedeelte van die informatie ook toegankelijk gemaakt worden op de website [www.aardkundigewaarden.nl](http://www.aardkundigewaarden.nl). Drie belangrijke taken liggen nu in het verschiet: het voortbestaan van het zwerfsteneneiland in de komende eeuw zekerstellen, het ontwikkelen van betere beheer- en onderhoudsmethoden en een nieuwe determinatie van gedeelten van de zwerfsteenverzameling. Bij al die taken is het verstandig om eens om je heen te kijken bij andere verzamelingen van grote zwerfstenen in de openlucht. Hoe zijn ze ontstaan, wat is hun aanpak, hebben ze vergelijkbare problemen, streven ze dezelfde doelen na? Om dat na te gaan ben ik eens gaan googelen op internet, heb wat literatuur bij elkaar gezocht en ben gaan praten met hoofdrolspelers van enkele gesteentetuinen of zwerfstenenmonumenten in Nederland.

## Welke monumenten onderzoeken?

Hoewel het voor sommige zwerfsteenliefhebbers misschien een peuleschilletje is om enkele zwerfsteenmonumenten op te noemen, blijkt die kennis weinig gedeeld te worden. Op internet is nauwelijks iets te vinden. Naast het Zwerfsteneneiland Maarn was ik eigenlijk alleen bekend met de gesteentetuin van Schokland, het P. van der Lijnreservaat bij Urk en de tuin bij het Geologisch Museum Hofland. Drie gesteentetuinen die ik al diverse keren had bezocht. Bouwepet, of zoals de maker Jan Faber liever zegt 'Het Geologisch Monument bij Mûnein' kende ik uit de literatuur (Gonggrijp 1999). Tijdens een van mijn rondleidingen op het zwerfsteneneiland Maarn werd ik verwezen naar het Heimanspad als zwerfstenenverzameling. Dit jaar leerde ik de verzameling Overmeen te Markelo kennen.



Afbeelding 1.

Een recent voorbeeld van het gebruik van een zwerfsteen als gedenkteken bij de natuurbrug Crailo. Een verwijzing naar het nabijgelegen Heimans-zwerfkeienpad was op zijn plaats geweest. Bron: BOHO-team.





Afbeelding 2.  
Een in 1997 gegraven  
waterpartij in de  
Zanderij Crailo.  
Midden op de  
achtergrond lagen  
de zwerfstenen van  
Heimans. Bron:  
BOHO-team.

Lezers die verzuchten 'ken je dan die en die grote openluchtverzamelingen van zwerfstenen niet?', nodig ik van harte uit om daar zelf eens wat over te schrijven, zodat we met zijn allen bouwen aan een completer beeld van de gesteentetuinen of zwerfstenenmonumenten in Nederland. Ik heb me beperkt tot de bovengenoemde zeven monumenten en ben ze (opnieuw) gaan bezoeken om foto's te nemen, te praten met beheerders of andere personen die een belangrijke rol gespeeld hebben bij de totstandkoming van het desbetreffende monument. Aanbevolen literatuur heb ik doorgenomen en met de nieuw opgedane kennis nog eens gezocht op internet.

### Waarom stenen monumenten

Gerard Gonggrijp heeft in 1999 al eens een opsomming gegeven van 15 stenenmonumenten in Nederland. Hij vermeldt dat hij niet naar volledigheid heeft gestreefd en stelt dat grote stenen de mensen om diverse redenen altijd hebben gefascineerd. Hij verwijst daarbij naar rijen menhirs en steenringen in het buitenland en natuurlijk ook naar onze hunebedden. Ook zijn alleenstaande grote stenen wel als een soort gedenkteken gebruikt. Ze zijn dan vaak van hun oorspronkelijke vindplaats weggesleept. Een overbekend voorbeeld is de Amersfoortse Kei! Recente voorbeelden zijn het granieten gedenkteken van de onthulling van het 1<sup>e</sup> aardkundige monument in Noord Holland te Spaarnwoude en het gedenkteken op de natuurbrug bij Crailo (Afb. 1). Bij die gedenktekens gaat het echter uiteraard niet om de steen zelf. Ze hadden net zo goed van een ander materiaal gemaakt kunnen zijn dat de tand des tijds doorstaat. Omdat het desbetreffende nummer van Grondboor & Hamer uitverkocht is geef ik hier een opsomming van de door Gerard Gonggrijp genoemde en getypeerde stenen monumenten:

- 1 Dondersteen van Oudenbosch (1888);
- 2 Geologisch Park Maarn (1917) en het zwerfsteneneiland Maarn (1999);
- 3 Het P. van der Lijnreservaat bij Urk (1954)
- 4 Gesteentetuin Schokland (1981);
- 5 Stenen Bikbergerbos bij Naarden (1953);
- 6 Stenen Vijlenerbosch en Sterresteen in het Vylenerbosch (1985);
- 7 Stenen van Meddo (1972, 1984);

- 8 Geologisch monument De Zândkoele te Heetveld (1984);
- 9 Geologisch monument Wolterholten bij Steenwijk (1989);
- 10 Arboretum Poortbulten bij De Lutte (1990);
- 11 Stenenmonument in groeve 't Rooth bij Margraten;
- 12 De steen van Rotstergaast (1996);
- 13 Geologisch monument Bouwepet te Mûnein (Moleneind, 1999);
- 14 Wilhelminasteen bij Sondel;
- 15 Zwerfsteen bij Finsterwolde.

### Ontstaanswijzen

Elk van de gesteentetuinen heeft een aparte ontstaanswijze. Het Geologisch Park in Maarn is in 1917 gesticht, nadat Natuurmonumenten toestemming had gekregen om een aantal zwerfstenen te selecteren uit een enorm keienveld dat door afgraving ontstaan was in de Zanderij Maarn. Dreigende verdwijning van de stenen door de uitbreiding van het aanwezige rangeerterrein was de directe aanleiding. De collectie is enkele malen verplaatst en min of meer in vergetelheid geraakt als laanbeplanting op een landgoed in Doorn. Toen in 1994 weer zo'n 700 zwerfstenen te voorschijn kwamen van het oude keienveld was het dreigende uiteenvallen van de samenhangende collectie zwerfstenen door verkoop de aanleiding om een nieuw monument te maken. Dit monument werd in 1999 tot aardkundig monument benoemd en hierin zijn ook de stenen van het oude Geologische Park Maarn verwerkt.

Ook de stenencollectie van het Heimanspad hangt samen met ontzandingactiviteiten van de spoorwegen. In de Zanderij Crailo kwam een groot aantal stenen te voorschijn. Heimans heeft nog een stukje van de Zanderij tijdelijk kunnen huren om vernietiging en verdwijning van deze collectie te voorkomen. Uiteindelijk is dat in 1914 toch mislukt. Bij het uitgraven van een waterpartij in de zuidwesthoek herontdekte men een deel van de collectie (Afb. 2). Dankzij een artikel van Marga Coesel kwam men op het idee om door het natuurontwikkelingsplan een pad te laten slingeren met hier en daar een groepje stenen en dit naar Heimans te noemen. In beide voorbeelden hebben we te maken met zwerf-



**Afbeelding 3.**  
De aardkundige pionier Heimans is in 2005 geëerd met het naar hem genoemde Heimans-zwerfkeienpad.  
Bron: BOHO-team.



**Afbeelding 4.**  
Keienveld bij Urk, 1942. Bron: Collectie Museum Schokland.



**Afbeelding 7.**  
De verzameling Overmeen op de nieuwe locatie.  
Vlnr. De heren Bastiaan (SVvhZ), Beld (IVN) en Overmeen.

en wist gedaan te krijgen dat een flink gedeelte van dit terrein voorlopig niet in cultuur werd gebracht. Hier ontstond uiteindelijk in 1954 het naar hem genoemde P. van der Lijnreservaat. (Afb. 4).

Om leegroef van het P. van der Lijnreservaat te voorkomen moest dit terrein worden afgesloten. Staatsbosbeheer wilde potentiële bezoekers toch de gelegenheid te bieden zwerfstenen van dichtbij te bekijken. Door Hellinga en geestverwanten werd een alternatief bedacht. Dat werd gevonden door het inrichten van de gesteentetuin bij het eiland Schokland. Hier werden stenen uit de directe omgeving van het eiland samengebracht.

steenverzamelingen die door zandafgraving te voorschijn zijn gekomen. Pogingen van mensen als Heimans om deze grote verzamelingen te redden zijn helaas mislukt. Uiteindelijk zijn een kleine eeuw later de restanten wel veiliggesteld door de aanleg van het Zwerfsteneneiland Maarn en het Heimanspad (Afb. 3). In 1942 deed

In de omgeving van Markelo is tientallen jaren keileem afgegraven voor de baksteenindustrie (Afb. 5). De talrijke zwerfstenen die daarin voorkwamen werden afgevoerd naar de nabijgelegen steenslijperij van de heer Overmeen (Afb. 6). Daar werden ze gezaagd en verwerkt in tafelbladen. Toen de heer Overmeen stopte met dit werk dreigde ook de gehele stenenverzameling uit elkaar te vallen. IVN-er John van der Linden wist voor elkaar te krijgen dat de gemeente Markelo de collectie aankocht en in eigendom gaf aan de IVN-Markelo. Samen met Staatsbosbeheer werd in 1993 in de directe omgeving van de keileemgroeves op de dagcamping aan de Borkeldseweg achter de info-boerderij een stenen-tuin ingericht (Afb. 7). In 1993 kwam ook de gesteentetuin van het Geologisch Museum Hofland gereed. Deze collectie is niet plaats-

**Afbeelding 5.**  
Keileemgroeve in Markelo. Bron: BOHO-team.



**Afbeelding 6.**  
De voormalige zwerfsteenslijperij van de heer Overmeen in Markelo. Hier werden in de zeventiger jaren duizenden mensen rondgeleid en door middel van een diavoorstelling voorgelicht. Het verzakte hunebed is met een betonnen ondergrond opnieuw opgericht en getuigt nog van een roemrijk verleden.  
Bron: BOHO-team.



zich opnieuw een mogelijkheid voor om een gigantische collectie zwerfstenen te sparen. Bij het droogvallen van de Noordoostpolder kwam iets ten noorden van Urk een soort ijstijdlandschap te voorschijn met vele duizenden zwerfstenen. Dit keer nam Van der Lijn het voortouw



**Afbeelding 8.**  
De aanleg van het Geologisch Monument bij Mûnein onder regie van Jan Faber is in 1999 in volle gang.  
Bron: Jelle Raap.





Afbeelding 9. Aandacht voor de toepassing van zwerfstenen in de gesteentetuin Schokland. Hier in de vorm van zwerfstenen als ballast van 16<sup>e</sup>-eeuwse waterschepen. Ook de parkachtige aanleg van dit zwerfstenenmonument komt op de foto tot uiting. Bron: BOHO-team.

gebonden en niet door een specifieke bedreiging ontstaan. Op deze wijze werd de verwaarloosde moestuin die het museum omringde omgetoverd in een onder architectuur aangelegde gesteentetuin. De buitencollectie vormt een verlengstuk van de binnencollectie. In 1999 werd nabij Leeuwarden het Geologisch Monument Mûnein (Moleneind) aangelegd (Afb. 8). Ook in dit geval is er geen sprake van een bedreiging. Initiatiefnemer en maker Jan Faber weet de ruilverkaveling-commissie te bewegen om als feestelijke afronding van de ruilverkaveling Tytsjerksteradiel een zwerfsteneneiland te mogen maken. Dit monument is wel weer zeer plaatsgebonden. Ze zijn allemaal afkomstig uit Trynwwâlden, een met verwaaid dekzand afgedekte keileembult. De stenen heeft Faber zelf in de loop der jaren verzameld bij de aanleg van de nieuwe sloten in de ruilverkaveling.



Afbeelding 10. Het zwerfstenenmonument bij het Geologisch Museum Hofland is echt een gesteentetuin. Hier en daar overheerst het groen. Bron: BOHO-team.

### Doelstellingen openluchtverzamelingen

De huidige eigenaars/beheerders blijken veelal overeenkomstige doelstellingen te bezitten. Men wil de stenen zo goed mogelijk bewaren en bij de bezoekers belangstelling voor zwerfstenen opwekken. Afgezien van de gesteentetuin van het Geologisch Museum Hofland bestaan de verzamelingen met name uit ter plaatse gevonden of aanwezige zwerfstenen. De eigenaren/beheerders streven niet actief naar verdere uitbreiding van de collectie. Men biedt nu al een goed beeld van het voorkomende zwerfstenengezelschap. Verdere uitbreiding zou meer van hetzelfde kunnen betekenen. Het P. van der Lijnreservaat heeft weer een heel aparte doelstelling, omdat hier feitelijk een stuk landschap geconserveerd moet worden. Sommige monumenten hebben duidelijke ook een cultuurhistorische functie. Zo heeft bij het Zwerfsteneneiland Maarn niet alleen de collectie van het oude Geologische Park Maarn een plaatsje gekregen, maar ook twee oude draaischijven van het voormalige rangeerterrein maken deel uit van het monument. Ook Munein (ruilverkaveling) en Markelo (verzameling Overmeen) hebben een historische component. Bij het Geologisch Museum Hofland en bij de gesteentetuin Schokland (Afb. 9) wordt bovendien aandacht geschonken aan de toepassing van natuursteen.

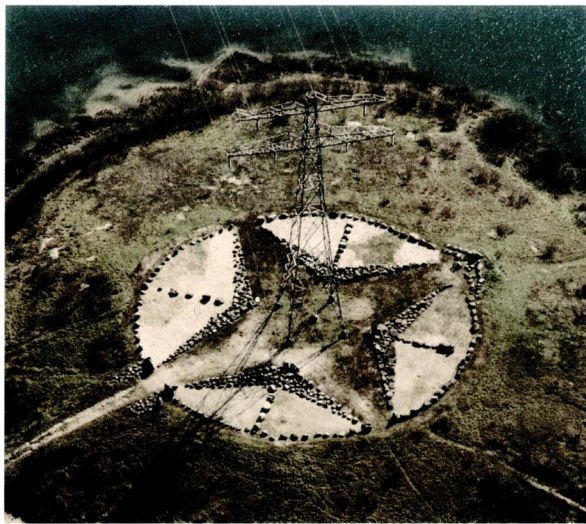
### Inrichting gesteentetuinen

Het is opvallend hoe verschillend de diverse monumenten zijn vormgegeven. Bij het Museum Hofland heeft een tuinarchitect (W.M. Bakker) op een klein oppervlak een compromis tussen tuin en gesteenten proberen te creëren (Afb. 10).

De stenen liggen gegroepeerd en een klein bordje verschaft hier en daar enige uitleg. De stenen komen overigens uit het hele land. In Maarn heeft een kunstenaar vormgever zich mogen uitleven om een mooi maar functioneel model te maken, waarbij de stenen zeer prominent aanwezig zijn. Op stijlvolle panelen worden



Afbeelding 11.  
Bovenaanzicht van het Zwerfste-  
neneiland Maarn.  
Kunstenaar Peter  
Enter heeft een  
mooi compromis  
tussen schoonheid  
en functionele edu-  
catieve vormgeving  
gerealiseerd.  
Bron: BOHO-team.



Afbeelding 14.

Bij de inrichting van het Heimans-zwerfkeienpad is maar een gedeelte van de beschikbare zwerfstenen gebruikt. Er kunnen meer zwerfstenen langs het pad gelegd worden. Daarbij lijkt een geologische indeling van de groepen stenen om educatieve redenen te verkiezen boven de huidige esthetische. Bron: BOHO-team.

de afzonderlijke gesteentegroepen nader toegelicht. J. Faber heeft in Munein een monument gemaakt in de vorm van de landkaart van Scandinavië (Afb. 12). Waar mogelijk heeft hij gidsgesteenten op de juiste locatie neergelegd. De zwerfstenen van dit monument liggen overigens vast omdat ze in een cementbed zijn gedrukt.

Afbeelding 12.  
Jan Faber op zijn  
eiland. Faber is de  
bedenker, initiatief-  
nemer en bouwer  
van het Geologisch  
Monument bij  
Munein.  
Bron: BOHO-team.



De gesteentetuin Schokland is heel anders ingericht. Hier hebben de Vrienden van Schokland een parkachtig landschap gecreëerd, waarin hier en daar groepen stenen zijn gedrapeerd. Prachtige informatiepanelen geven toelichting over de gesteentegroepen (Afb. 13). Ook het Heimans-zwerfkeienpad heeft een parkachtig karakter. Een slingerend pad daalt vanaf de rand in de Zanderij. Hier en daar ligt een groepje stenen langs het pad. De stenen zijn bij het natuurontwikkelingsproject al werkenderwijs neergelegd. Door het ontbreken van gesteentekennis hebben hier esthetische en functionele zaken de hoofdrol gespeeld bij de inrichting (Afb. 14). De toelichtende panelen zien er stijlvol uit, maar geven geen concrete informatie over de stenen (Afb. 3). Bij de inrichting van de gesteentetuin in Markelo is

Afbeelding 13.  
In de gesteentetuin  
Schokland staan  
prachtig vormgege-  
ven panelen bij de  
gesteentegroepen.  
Bron: BOHO-team.



min of meer de inrichting gekopieerd zoals die bij de heer Overmeen was. Via kleine straatjes kun je langs de zwerfstenen wandelen. Honderd stenen hebben een klein bordje met een getal. In de info-boerderij van het IVN is de bijbehorende lijst verkrijgbaar.

## Beheer en onderhoud

Als stenen onder het zand of uit het water vandaan komen zijn ze een lust voor het oog. Prachtig materiaal om geïnteresseerden te laten zien hoe verschillend stenen kunnen zijn. Als we ze dan in de buitenlucht tentoonstellen dan begint de ellende. Door depositie worden ze zwart, door algengroei groen en spoedig daarna worden ze een groeiplaats voor mossen en korstmossen. Kortom de verwerking start opnieuw. Daar moeten we niet rouwig om zijn, want anders konden er ook uiteindelijk geen sedimenten ontstaan. De 'vergroening' van de stenen is altijd een probleem geweest. Afbeelding 15 toont het effect van een spuitactie in 1958.

Een ander sprekend voorbeeld speelt in Maarn. Van der Lijn schrijft over het Geologisch Park Maarn in een brief aan Natuurmonumenten: "De ongunstige ligging in lange



Afbeelding 15.

Het effect van de chemische onkruidbestrijding door Staatsbosbeheer wordt overduidelijk geïllustreerd op deze foto uit 1958 uit het P. van der Lijnreservaat. Bron: Collectie Museum Schokland.





Afbeelding 16.  
Hovenier Jankees Bos laat hier met behulp van een hogedrukspuit zien dat zich onder een vuillaag een mooie Uppsala-graniet verschuilt.  
Bron: HOBO-team.

hei en geboomten, steenaantastende bacteriën, groene algen, korstmossen, mossen, zelfs grassen, kregen vrij spel, zoodat langzamerhand het Natuurmonument dreigt te veranderen in een kerkhof van gesteentecadavers.”. Het bestuur van Natuurmonumenten verwerkt deze constatering in een brief aan de gemeente Maarn met een verzoek om schoonmaakhulp: “[...] Door de inwerking van het weer echter en andere natuurlijke oorzaken hebben de steenen den laatsten tijd zeer geleden en een verzorging van de steenen is noodzakelijk, wil het Geologisch Park aan zijn bestemming voldoen. De steenen moeten schoongemaakt worden, enkele moeten op een voetstuk worden geplaatst, het terrein moet worden gezuiverd van al te dichten plantengroei [...]”. Opvallend is dat deze brief mede is ondertekend door de toenmalige secretaris, Jac. P. Thijsse. Ook deze bekende natuurpionier was er kennelijk van overtuigd dat bij een stenenmonument ingrijpen in de natuurlijke begroeiing geoorloofd is.

Wanneer ik tijdens mijn interviews informeerde wat er aan beheer en onderhoud gedaan werd, ontmoette ik veelal schichtige blikken en kreeg ik vage antwoorden. Meestal zijn de monumenten in bezit of worden beheerd door ‘groene’ organisaties. Het verwijderen van algen, mossen en korstmossen door chemische middelen eventueel in combinatie met een hogedrukspuit lijkt daar nog onbespreekbaar. Dat is merkwaardig omdat dezelfde organisaties veelal enthousiaste voorstanders zijn van natuurontwikkeling. Daarbij worden zonder er echt over na te denken de bestaande aardkundige waarden aangetast om een geschikt milieu te creëren voor nieuwe levensgemeenschappen. Ook worden bepaalde successiestadia bewust bevorderd of gereconstrueerd, zodat men kan genieten van bepaalde soorten organismen. Denk maar aan de natuurontwikkelingsplannen in trilveen- en stuifzandgebieden. In die gedachtegang zou men moeten begrijpen dat de aardkundige zijn stenen zonder allerlei pioniers wil kunnen zien. Een compro-

mis kan zijn om enkele stenen niet te behandelen en zo duidelijk te maken waarom een aardkundige zijn steen kaal en schoon wil hebben. Voor het zwerfsteneneiland Maarn is met subsidie van de provincie Utrecht in 2006 een schoonmaakset aangeschaft. Eerst worden de stenen met een biologisch afbreekbaar middel behandeld, waardoor de algen dood gaan. Vervolgens wordt een selectie van de stenen met een hogedrukspuit schoongespoten (Afb. 16). Kwetsbare stenen worden ontzien, maar ca 60% van de stenen zal in een driejarige cyclus worden schoongemaakt.

### Hoe verder/ Aanbevelingen

Persoonlijk was ik aangenaam verrast bij alle stenen monumenten door hun prachtige uitstraling. Een nadere kritische blik brengt mij echter wel tot de volgende aanbevelingen:

- Determinatie. Bij verschillende monumenten is de determinatie van een gedeelte van de collectie twijfelachtig (bv. Geologisch Park Maarn) of ontbreekt (bv. Heimanspad)
- Documentatie. Bij de meeste monumenten is maar weinig documentatie in de vorm van artikelen, boeken of websites aanwezig. Een gunstige uitzondering vormt het Zwerfsteneneiland Maarn.
- Promotieactiviteiten. In de huidige tijd moet veel meer gebruik gemaakt worden van de mogelijkheden van Internet. De grotere groene organisaties moeten beseffen dat met wat zij nu op internet hebben staan geen surfer tot een echt bezoek verleid zal worden. Ik zal in ieder geval in de loop van dit jaar op mijn website [www.aardkundigewaarden.nl](http://www.aardkundigewaarden.nl) artikelen over de in dit artikel genoemde diverse stenenmonumenten plaatsen.
- Schoonmaakactiviteiten. De beheerders dienen een groot aantal stenen van hun collectie periodiek schoon te maken, zodat de stenen in volle glorie bekeken kunnen worden.



Afbeelding 17.  
Het P. van der  
Lijnreservaat lijkt  
veranderd in een  
speelweide. Wanneer  
worden de zwerfste-  
nenmonumenten  
een natuurdoeltype,  
waardoor het moge-  
lijk wordt te spuiten  
en misschien wel een  
graafmachine erin  
te sturen?

Bron: BOHO-team.



- e) Draagvlak werven bij overheden. Voor sommige instanties zou het stimulerend zijn als de overheid enkele gesteentetuinen als een apart natuurdoeltype accepteert, waardoor zij voor vergoedingen en mogelijke ontheffingen voor het gebruik van bestrijdingsmiddelen in aanmerking kunnen komen.
- f) Zaken bespreekbaar maken. Soms zijn voor kwaliteitverbetering rigoureuze ingrepen nodig. Ons in potentie mooiste monument, het P. van der Lijnreservaat, is in slechte conditie. Moet niet een flink stuk van deze huidige 'speelweide' (Afb. 17) op de schop?

### Dankwoord

Hartelijk dank aan de geïnterviewden die bereid waren hun informatie met mij te delen:  
Geologisch Monument Mûnein: Jan Faber; Heimanszwerfkeienpad: Jaap Vlaanderen, Verzameling Overmeen: Johan Beld, John van der Linden, dhr. Overmeen; P. van der Lijnreservaat én gesteentetuin Schokland: Jos Huiser, Fokke van Slooten, Piet Ashouwer en Henk Kloosterman; Gesteentetuin Geologisch Museum Hofland: Nico Zethof sr. (schriftelijk); Zwerfsteneneiland Maarn: Bas Bastiaan. U zult dit jaar meer van hun bijdragen terugzien op de website [www.aardkundigewaarden.nl](http://www.aardkundigewaarden.nl) die, dankzij een subsidie van het Prins Bernhard Cultuurfonds, uitgebreid zal worden met een 'digitaal zwerfstenenmuseum'.

### LITERATUUR

**Coesel-Wouda, M., 2002.**

Zanderij Crailo, een bewogen geschiedenis.  
Natura 2002 nr. 1 pp. 4 - 8.

**Gonggrijp, G.P., 1999.**

Stenen als monument. Grondboor & Hamer  
jrg 53 nr 5, pp. 89 - 93.

**Heide, G.D. van der & W.T. Hellinga, 1954.**

Het geologisch natuurreservaat P. van der Lijn.  
Publ. NGV 1954, pp. 300 - 305.

**Hoogendoorn, W., 2006.**

Zwerfsteneneiland Maarn en andere aardkundige monumenten. KNNV Uitgeverij, Zeist.

**Meer, J.J.M. van der, & Lagerund, E., 2000.**

Het geologisch reservaat 'P. van der Lijn'  
bij Urk. Grondboor & Hamer 2000 nr 5,  
pp. 105 - 110.

**NN:**

Schokland en de gesteentetuin.  
Het Flevo-landschap.  
(Te koop in het bezoekerscentrum).